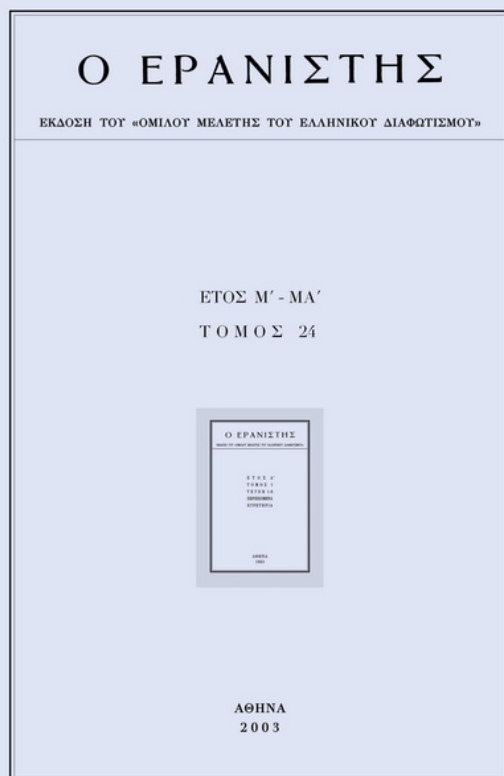

The Gleaner

Vol 24 (2003)

Τρεις ανέκδοτες επιστολές του Θεοφίλου
Κορυδαλλέως και οι αριστοτελικές πηγές τους

Βασ. Ι. Τσιότρας

doi: [10.12681/er.2](https://doi.org/10.12681/er.2)

To cite this article:

Τσιότρας Β. Ι. (2003). Τρεις ανέκδοτες επιστολές του Θεοφίλου Κορυδαλλέως και οι αριστοτελικές πηγές τους. *The Gleaner*, 24, 11–27. <https://doi.org/10.12681/er.2>

ΤΡΕΙΣ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ
ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ τῆς χειρόγραφης παράδοσης τῶν (ἀριστοτελικῶν καὶ μὴ) συγγραμμάτων τοῦ Ἀθηναίου λογίου Θεοφίλου Κορυδαλλέως (1574-1646) ἐντοπίσθηκαν τρεῖς ἀκόμη πρωτότυπες καὶ ἀδημοσίευτες ἐπιστολές, οἱ ὅποῖες προστίθενται στὰ λιγοστὰ σωζόμενα δείγματα τῆς προσωπικῆς ἀλληλογραφίας του.¹ Οἱ ἐπιστολές αὐτὲς διασώζονται στὸν κώδικα Ἀθηνῶν, Μουσείου Μπενάκη, Ταμείου Ἀνταλλαξίμων 250 (ἐπιστολογραφικοῦ καὶ θεολογικοῦ περιεχομένου), ὁ ὅποῖος προέρχεται ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη τῆς ἄλλοτε ἀκμάζουσας Ἑλληνικῆς Κοινότητος τῆς Ἀδριανούπολης (= κώδ. Ἀδριανουπόλεως 1164).² Στὸν κώδικα αὐτὸν —ποὺ ἓνα τμῆμα του τουλάχιστον ἀντιγράφηκε στὴν Ἀθήνα κατὰ τὸ α' μισὸ τοῦ 17ου αἰῶνα (στὸ φ. 21^ν ἀναγράφεται ὡς τοποχρονολογία: Ἐν Ἀθήναις 1637)— παραδίδονται κείμενα σχετιζόμενα ἅμεσα μὲ τὸν λόγιον, μετὰξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται ἔξι ἐπιστολές του:

1. Ἔως σήμερα ἔχουν γίνεи γνωστὲς εἴκοσι δύο ἐπιστολές, ἀπὸ τίς ὅποῖες οἱ δύο εἶναι αὐτόγραφες, βλ. Ι. Ε. Στεφανής, «Ἡ αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέα πρὸς τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλην», *Ἑλληνικά* 37 (1986), 160-163, καὶ Β. Ι. Τσιώτρας, «Αὐτόγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως πρὸς τὸν Antoine Léger», *Ὁ Ἑρμηνεύτης* 20 (1995), 235-242. Στὶς ὑπόλοιπες ἀναφέρονται ὁ C. Tsourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans, La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée (1570-1646)*, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 95, Θεσσαλονίκη ²1967, σ. 166-167, καὶ κυρίως ὁ Ι. Ε. Στεφανής, «Πέντε ἀνέκδοτες ἐπιστολές τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως», *Ἑλληνικά* 42 (1991-1992), 103-113, καὶ οἱ Ι. Ε. Στεφανής - Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδης, *Εὐγενίου Γιαννουλῆ Ἐπιστολές, Κριτικὴ ἔκδοσις, Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς* (τεύχος Τμῆμ. Φιλολογίας), Παράρτημα ἀριθ. 1, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 491-496, παράρτημα, ἀριθ. 12-16.

2. Ἡ πρώτη περιγραφή τοῦ ἄλλοτε κώδικα Ἀδριανουπόλεως συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Β. Κ. Στεφανίδη, «Οἱ κώδικες τῆς Ἀδριανουπόλεως», *BZ* 16 (1907), 277-280, ἐνῶ νέα ἀναλυτικώτατη περιγραφή ἐκπόνησαν οἱ Ε. Λάππα-Ζιζήκα - Μ. Ρίζου-Κουρουπού, *Κατάλογος ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Μουσείου Μπενάκη (10ος-16ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1991, σ. 177-185.

α. (φ. 8^{r-v}) Πρὸς τὸν Βλάσιο Σκαρλάτο: *Σκαρλάτῳ τῷ πανευκλεεῖ ἀνδρὶ λογίῳ τε καὶ εὐγενεστάτῳ Θεόφιλος ὁ Κορυδαλλεύς. Ἀρχή: Δόγμα σοφόν.*

β. (φ. 31^r) Συστατική ἐπιστολὴ γιὰ τὸν μαθητὴ του Εὐγένιο Γιαννούλη (χωρὶς τοποχρονολογία): *Τοῖς ἐντευζομένοις ὅποιουδήποτε βαθμοῦ τε καὶ τάξεως σωτηρίαν ἐν Χριστῷ. Ἀρχή: Τὸ καλὸν τίμιον.*

γ. (φ. 47^v) Πρὸς τὸν Εὐγένιο Γιαννούλη (χωρὶς τοποχρονολογία): *Εὐγενίῳ. Ἀρχή: Τὴν φιλίαν συναγωγόν.*

δ. (φ. 105^v-106^r) Πρὸς τὸν Χίο ἱατρὸ καὶ διδάσκαλο Γεώργιο Κορέσσιο (Ἀθήνα, 1630): *Τῷ Κορεσσίῳ. Ἀρχή: Τῶν προτερημάτων τῆς εὐγενοῦς σου ψυχῆς.*

ε. (φ. 106^r) Πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρη (χωρὶς τοποχρονολογία): *Σεβασμιώτατε δέσποτα καὶ σοφώτατε καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας πάτερ ἀκρότατε ... Ἀρχή: Διττῆς στοχάζεται τὰ γράμματα προθέσεως.*

ς. (φ. 120^{r-v}) Πρὸς τὸν ποστέλνικο Νικόλαο (χωρὶς τοποχρονολογία): *Ἀρχή: Ἀνδρὸς εὐγένεια κυριωτάτη.*

Ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς ἡ πρώτη καὶ ἡ ἕκτη ἀποτελοῦν εἰσαγωγικὲς ἐνόητες στὰ γεωγραφικὰ-ἀστρονομικὰ ἔργα *Σύνοψις εἰσαγωγικωτέρᾳ εἰς γεωγραφίαν καὶ πρότερον εἰς θεωρίαν σφαιρικὴν* (φ. 8^r-19^v) καὶ *Περὶ γνώσεως τῶν μελλόντων* (φ. 120^r-121^v) ἀντίστοιχα, στίς ὁποῖες ὁ Κορυδαλλεύς προσφωνεῖ καὶ ἐγκωμιάζει μὲ κομψὸ τρόπο τοὺς πεπαιδευμένους ἀποδέκτες τῶν συγγραμμάτων του, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴ φιλομάθειά τους παρεῖχαν τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴ συγγραφὴ. Ἐπειδὴ ἐντάσσονται ὀργανικὰ ὡς ἀναπόσπαστα τμήματα στὸ δομικὸ πλαίσιο τῶν γεωγραφικῶν-ἀστρονομικῶν συγγραμμάτων, τὶς ἐξέδωσα μαζὶ μὲ αὐτά.³

Τὸ δεῦτερο γράμμα, ἡ συστατικὴ ἐπιστολὴ (ἔτ. 1639) ποὺ συνέταξε ὁ λόγιος γιὰ τὸν Γιαννούλη (1597/1600-1682), ἐκδόθηκε ἀπὸ τοὺς Στεφανὴ καὶ Παπατριανταφύλλου ἀπὸ τὸν κώδ. Ἀγίου Ὁρους, Μονῆς Παντελεήμονος 781, 18ου αἰ. Ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τοῦ κειμένου τοῦ παρόντος ἀθηναϊκοῦ χφ (= Α), τοῦ ἀθωνικοῦ χφ (= Γ) καὶ τῆς ἔκδοσης προκύπτει ὅτι: α) ἀπὸ τὸν Α ἑλλείπουν ἡ μνεῖα τοῦ ἐπωνύμου τοῦ Εὐγενίου (ὁ Ἰαννούλιος, στ. 21-22), ἡ χρονολογικὴ ἐνδειξὴ καὶ ἡ ὑπογραφή τοῦ τέλους (*αχλθ' διδάσκαλος ὁ Κο-*

3. Βλ. Β. Ι. Τσιότρας, *Ἡ ἐξηγητικὴ παράδοση τῆς Γεωγραφικῆς ὑψηλῆς τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου. Οἱ ἐπώνυμοι Σχολιαστὲς*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 1999, καὶ «Κλαύδιος Πτολεμαῖος καὶ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς: Τὰ ἀστρολογικὰ κείμενα», *Σιναιτικά Ἀνάλεκτα*, τ. Α', Ἀθήνα 2002, σ. 171-208.

ρουδαλλεύς, στ. 47)· β) ὁ Α παρέρχει σαφῶς καλύτερο κείμενο σὲ σχέση με τὸν Γ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι συμφωνεῖ με ὁρισμένες ἀπὸ τὶς διορθώσεις τῶν ἐκδοτῶν· καὶ γ) ὁρισμένες ἀπὸ τὶς γραφές στὰ περιθώρια τοῦ Γ (ποὺ δηλώνονται με τὴν ἔνδειξη ἐν ἄλλῳ ἢ ἐν ἑτέρῳ) συμφωνοῦν με τὸν Α.⁴ Ἐξάλλου οἱ πληροφορίες τοῦ Θ. Παπαδόπουλου γιὰ τὴν ὑπαρξὴ δύο ἄλλων γραμμάτων τοῦ Κορυδαλλεύς στὸ Ἑπιστολάριον τοῦ Γερασίου Βλάχου (1605/7-1685) ἀποδείχθηκαν ἀνακριβεῖς, ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν ἐρευνά μου προέκυψε ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ πρωτότυπες ἐπιστολές τοῦ Ἀθηναίου λογίου ἀλλὰ γιὰ ἐπιστολικά ὑποδείγματα, ποὺ ἀντλεῖ ὁ Βλάχος ἀπὸ τὴν Ἑκθεσιν περὶ ἐπιστολικῶν τύπων (Λονδίνο 1625).⁵

Κατὰ συνέπεια παραμένουν ἀνέκδοτες τρεῖς ἐπιστολές, ἡ τρίτη, ἡ τέταρτη καὶ ἡ πέμπτη. Θεώρησα χρήσιμο νὰ παρουσιάσω στὴν παρούσα ἐργασία τὶς τρεῖς αὐτὲς ἐνδιαφέρουσες ἐπιστολές (1, 2 καὶ 3 ἀντίστοιχα στὴν ἔκδοσή μου), ἐπειδὴ φωτίζουν ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ στιγμιότυπα τοῦ πολυτάραχου βίου τοῦ σοφοῦ ἀριστοτελιστῆ. Ἀπὸ τὶς ἐπιστολές αὐτὲς

4. Βλ. Στεφανῆς – Παπατριανταφύλλου, ὁ.π., σ. 494-495, παράρτημα ἀριθ. 15. Τὸ πλήρες κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἐπιστολῆς θὰ μπορούσε νὰ λάβει τὴν ἀκόλουθη μορφή:

1 καὶ Γ: τε καὶ Α || 4 δὲ] δὲ Α: δὲ στὸ περιθώριον Γ: δὴ Γ || 5 φιλόφρονος Ἑκδ.: φιλοφρόνου ΑΓ || 7 μετὰ ἦν προσθέτει καὶ Α || 9 μετὰ Ἑλληνες προσθέτει εἴ γε καὶ Ἑλληνες Α: στὸ περιθώριον Γ || 14 ἐάν] κἂν Α || 14-15 αὐτοῖς Α: αὐτῶ Γ || 21-22 ὁ Ἰαννούλιος παραλείπει Α || 23 γινόμενον] γενόμενον Α | ἀνδρὸς εὐσεβείας τε] ἀνδρὸς εὐσεβείας τε Α: ἀνδρὸς τε Γ || 26 ἐμφιλοχωρεῖ τε καὶ] ἐμφιλοχωρεῖται καὶ ΑΓ | κλητικὰ] μαχητικὰ Α || 29 ἀστοργία] ἀσέλγεια Α || 33 νοῦ] νοῦ Α: νοῦς Γ || 34 προσ- ἡρτηται] προσήρτητο Γ: προσηρτᾶτο Α || 37 μου²] μετὰ Α || 40 μετέχουσί] μετα- σχοῦσί Α || 42 πόλεως] πόλεως Α: πόλεων Γ || 46 ἐπισκοπῶν Γ: ἐπιποθῶν Α καὶ στὸ περιθώριον Γ || 47, ἀχλὺ διδάσκαλος ὁ Κορυδαλλεύς παραλείπει Α.

5. Ὁ Θ. Παπαδόπουλος, Ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸν 16ο ἕως τὸν 18ο αἰῶνα, Ἀθήνα 1988, σ. 224, σημ. 9, ἀναφέρει ὅτι δύο ἐπιστολές τοῦ Κορυδαλλεύς (πρὸς τὸν Νικόδημο Μεταξὰ καὶ τὸν Βλάσιο Σκαρλάτο) παρατίθενται ὡς ὑποδείγματα τοῦ «προτρεπτικοῦ» καὶ τοῦ «παραμυθητικοῦ» εἶδους ἀπὸ τὸν Γεράσιμο Βλάχο στὸ ἀνέκδοτο σύγγραμμα του Περὶ ἐπιστολιμαίου χαρακτῆρος. Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσή τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν κώδ. Ἀθηνῶν, Μετοχίου Παναγίου Τάφου 184 (β' μισό 17ου αἰ., «ἐκ τῶν τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ»), φφ. 346-383, διαπίστωσα ὅτι αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τοὺς Ἑπιστ. τύπ. τοῦ Κορυδαλλεύς: α) Τῶν κοινῶν ὅτι μοι μέλει = Ἑπιστ. τύπ. σ. 31,15-33,6· β) Σὺ μὲν ἀ φίλῳ = Ἑπιστ. τύπ. σ. 47,7-21. Τὰ ὀνόματα τῶν παραληπτῶν προστίθενται ἀπὸ τὸν Βλάχο, ἐνῶ οἱ ἐπιστολές παραδίδονται ἐλλιπῶς. Μία πρώτη ἀποτίμηση τῶν σχέσεων Κορυδαλλεύς-Βλάχου ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ τὸν Β. Ν. Τατάκη, Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρῆς (1605/7-1685), φιλόσοφος, θεολόγος, φιλόλογος, Βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας 5, Βενετία 1973, σ. 92-95. Γιὰ τοὺς Ἑπιστ. τύπ. βλ. ἐπίσης Μ. Karpouzilou, «The Epistolarion of Theophilus Korydaleus», Ἑλληνικά 49 (1999), 289-303.

ή πρώτη, που είναι έλλιπής ως προς τὰ προσδιοριστικά στοιχεία τύπου και χρόνου, αποστέλλεται —σύμφωνα με μαρτυρία του μαθητῆ τοῦ Γιαννούλη Ἀναστασίου Γορδίου (1654-1729)— στὸν Εὐγένιο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.⁶ Ἐκεῖνος ὅμως δὲν βρισκόταν ἐκεῖ, ἀλλὰ κοντὰ στὸν γεραρὸν ἱερομόναχο Ἀντώνιο, στὸν ὁποῖον ὁ Κορυδαλλεὺς στέλνει τοὺς χαιρετισμούς του (στ. 39-43), προφανῶς στὴ μονὴ τοῦ Τροβάτου τῶν Ἀγράφων, ὅπου ἐγκαταβιοῦσαν ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Βαρθολομαῖος (τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1612).⁷ Ὁ Κορυδαλλεὺς παραινεῖ τὸν μαθητὴ του νὰ μὴ μείνει περιορισμένος στὸ μοναστήρι, ἀλλὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μετὰ τὴ διδασκαλία ἐπιδεικνύοντας τὶς μεγάλες ικανότητές του (στ. 26-31).

Ἡ μνεῖα τοῦ μητροπολίτη Βεροίας Ἰωαννικίου (στ. 36) —προφανῶς τοῦ Ἰωαννικίου Διοδίου, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται ὡς ἐπίσκοπος τῆς πόλης ἀπὸ τὸ 1638, πιθανῶς ὅμως χειροτονήθηκε λίγα χρόνια νωρίτερα (ἴσως τὸ 1633/4)— ὀδηγεῖ σὲ χρονολόγηση τῆς ἐπιστολῆς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τρίτης παραμονῆς τοῦ Κορυδαλλέως στὴν Πόλη (1636-1640).⁸ Ἐπίσης εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης παρέμεινε ἐκεῖ ἐπὶ τρία ἔτη, ἐνῶ ἀναχώρησε μετὰ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1639 ἀπογοητευμένος ἀφενὸς ἀπὸ τὴν ἡθικὴ κατὰπτωση τοῦ ἀνώτερου κλήρου καὶ ἀφετέρου ἀπὸ τὶς διώξεις ποὺ δέχθηκε ὁ ἴδιος —καὶ ὁ δάσκαλός του— λόγω τῶν φιλολουκάρειων φρονημάτων τους.⁹ Στὸ γράμμα του ὁ Κορυδαλλεὺς εἶναι ἰδιαίτερα εὐγλωττος σχετικὰ μετὰ τὴν ἐπικρατοῦσα τότε κατάσταση κάνοντας λόγο γιὰ σκευωρία εἰς βάρος

6. Βλ. Σπ. Λάμπρος, «Ἀναστασίου Γορδίου Βίος Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 4 (1907), 27-82, ἰδιαίτερα 77: ἐκ μιᾶς ἥς πρὸς αὐτὸν πέπομφεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ᾗ τὴν μετουσίωσιν θεοστυγῇ λέγειν οὐκ ἀναδύεται, εἴτε τὴν λέξιν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν καλῶν, εἴτε καὶ τὸ ὑπ' αὐτῆς σημαίνον, ἀμφοτέρως οὐ πόρρω ἀσεβείας καθέστηκεν.

7. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Π. Ι. Βασιλείου, «Ὁ μεγάλος διδάσκαλος τοῦ Γένους Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς καὶ οἱ σπουδαιότεροι μαθητὲς τῶν σχολῶν τῶν Ἀγράφων», *Ἀθήνα* 21985, σ. 25-29, 32-41 καὶ 59-60.

8. Ὁ Ἰωαννίκιος ὁ Διόδιος ἀνῆκε στὸν κύκλο τῶν ὁπαδῶν τοῦ Λούκαρη καὶ ἀργότερα ἐξελέγη πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1645-1657), βλ. Ζ. Ν. Τσιρπανλῆς, *Οἱ Μακεδόνες σπουδαστές τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου Ρώμης καὶ ἡ δράση τους στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἰταλία (16ος αἰ.-1650)*, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 35, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 101-106, καὶ τοῦ ἴδιου, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητὲς του (1576-1700)*. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῆς μορφωτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βατικανοῦ, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 32, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 495-496.

9. Ὁ Γόρδιος, *Βίος Εὐγενίου*, ὁ.π., σ. 49-52, ἀναφέρεται μετὰ γλαφυρότητα στὴν καθάρηση τοῦ Εὐγενίου ἀπὸ τὸν Κύριλλο Κονταρή καὶ τὴν ἀποκατάστασή του ἀπὸ τὸν νέο πατριάρχη Παρθένιο τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1639. Πρβ. Βασιλείου, ὁ.π., σ. 32-41.

τῶν δύο ἀνδρῶν (σκευωρήσασα, στ. 15· τοῦ καθ' ἡμῶν σκευωρήματος, στ. 22· τῶν σκευωρησάντων, στ. 22-23), ἡ ὁποία μάλιστα δημιουργήθηκε καὶ διχογνωμία μεταξὺ τους (διαστατική, στ. 8· τῇ διαστάσει, στ. 9-10· τὴν ἡμέτεραν διάστασιν, στ. 15).¹⁰ Μὲ βάση αὐτὲς τὶς ἐνδείξεις πιστεύω ὅτι ἡ ἐπιστολὴ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ διάστημα ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1639 ἕως τὸ 1640, ὁπότε ὁ Κορυδαλλεὺς ἐξελέγη μητροπολίτης Ἀρτας.

Ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἦταν ἤδη γνωστὴ, καθὼς ἓνα σύντομο ἀπόσπασμά της (περὶ τε τῆς εὐχαριστίας... μετουσίωσις, στ. 33-35) παραδόθηκε ἀπὸ τρεῖς συγγραφεῖς τοῦ 17ου-18ου αἰ., τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο (*Βίος Εὐγενίου*, σ. 77), τὸν πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Δοσίθεο (*Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλῃ*, σ. 75 [= Legrand, σ. 34]) καὶ τὸν Nicolaus Comnenus Papadopolus (*Historia Gymnasii Patavini*, τ. II, σ. 299), προκειμένου νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ ἀντίθεση τοῦ λογίου στὴ χρῆση ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξῃ Ἐκκλησίᾳ τοῦ δυτικοῦ σχολαστικοῦ ὅρου μετουσίωσις (transsubstantiatio) γιὰ τὴ δήλωση τῆς μεταβολῆς τῶν τιμῶν δώρων κατὰ τὴ θεία εὐχαριστία.¹¹ Οἱ δύο πρῶτοι ρητὰ ἀναφέρουν ὅτι τὸ ἀπόσπασμα ἀντλεῖται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Κορυδαλλέως, ἐνῶ ὁ Papadopolus ὑποστηρίζει —προφανῶς ἀπὸ παρανόηση— ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν πραγματεία *Περὶ μετουσίωσεως* (*Tractatus de transsubstantiatione ad Eugenium*), τῆς ὁποίας ὅμως ἡ ὑπαρξὴ δὲν ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ μέχρι σήμερα οὔτε ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν χειρογράφων οὔτε ἀπὸ τὶς μαρτυρίες τῶν σύγχρονων πολεμίων τοῦ λογίου Μελετίου Συρίγου, Γεωργίου Κορεσσίου καὶ Δοσιθέου.¹²

10. Ἀπὸ τὸν Γόρδιο, *Βίος Εὐγενίου*, ὁ.π., σ. 44-46, πληροφορούμαστε ὅτι ὁ Κορυδαλλεὺς λόγῳ τοῦ ὀργίλου χαρακτήρα του ἐρχόταν συχνὰ σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς μαθητὲς του, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν ὑπάκουο Εὐγένιο, ὁ ὁποῖος, ἀδυνατώντας νὰ ὑπομείνει πλέον τὶς προσβολὰς τοῦ δασκάλου του, τὸν ἐγκατέλειψε καὶ ἐντάχθηκε γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα στὸν κύκλο τοῦ Μελετίου Συρίγου.

11. Ἐκδόσεις: Δοσιθέου, πατριάρχου Ἱεροσολύμων, *Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλῃ*..., παρὰ Δημητρίου Παδούραι, ἐν Γιάσιω Μολδοβλαχίας κατὰ μῆνα Ἰουνίου, αχλ78' (: ἀναδημοσιεύθηκε ἐν μέρει ἀπὸ τὸν É. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au XVIIe siècle*, Παρίσι 1894-1903, τ. 3, σ. 31-37), καὶ N. Comneni Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, τ. I-II, Venetiis 1726. Ἡ πληροφορία τοῦ Tsourkas (ὁ.π., σ. 97, 100), ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δοσίθεο στὴ Δωδεκάβιβλόν του (*Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Βουκουρέστι* 1715), δὲν ἐπιβεβαιώνεται, καθὼς ὁ Δοσίθεος οὔτε κἀν τὴ μνημονεύει στὴν ἐνόητα «*Περὶ Θεοδοσίου τοῦ Κορυδαλλέως καὶ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ, καὶ Μελετίου τοῦ Συρίγου καὶ τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ*» (βιβλ. ΙΑ', κεφ. I, παράγρ. Β', σ. 1171-1172).

12. Ο Papadopolus, *Historia* II, σ. 299, ἀναφέρει: «*Eius tractatus πρὸς Εὐγένιον τὸν*

Διαβάζοντας τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς εὐκολα γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ὁ Ἀθηναῖος λόγιος ὅχι μόνον ἀπορρίπτει τὸν ὅρο, ἀλλὰ καὶ ἀποκλίνει ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία τονίζοντας ὅτι ἡ μεταβολὴ δὲν ἐννοεῖται αἰσθητῶς ἀλλὰ πνευματικῶς (στ. 34), υἱοθετώντας ἔτσι τὴ φρασολογία τοῦ ἱε' κεφαλαίου τῆς καλβινίζουσας Ὁμολογίας ποὺ κυκλοφόρησε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχῃ Λούκαρη (1631).¹³ Παρόμοιες ἀπόψεις ἐξέφρασε ἐπίσης ὁ μαθητὴς τοῦ λογίου Ἰωάννης Καρυοφύλλης (περ. 1600-1693) σὲ ἓνα σύντομο κείμενο — γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπικρίθηκε σφοδρὰ ἀπὸ τὸν Δοσίθεο —, στοῦ ὁποῖου τὴν προμετωπίδα (Ἀποδείξεις ἀπὸ τῶν θείων λογίων καὶ μαρτυρίαι σχεδὸν παρὰ πάντων τῶν ἱερῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας) διατείνεται ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ συντάχθηκε «κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου Κορυδαλλέως».¹⁴ Τὸ ἔργο, ποὺ ἐντοπίσθηκε στὸν ἀθηναϊκὸ κώδικα Α, φ. 48^ν κ.έ., παραμένει, ὅσο γνωρίζω, ἀνέκδοτο καὶ ἐθεωρεῖτο χαμένο.¹⁵

Ἡ δευτέρη ἐπιστολὴ γράφτηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1630 — προφανῶς κατὰ τὴ διάρκεια κάποιας σύντομης ἐπίσκεψης, ἀφοῦ ὁ Κορυδαλλεὺς παρέ-

μαθητὴν περὶ μετουσίωσεως ad Eugenium discipulum de transsubstantiatione, palam hanc pernegat his verbis. Πίστευε ... μετουσίωσις». Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἔργου ἀμφισβητοῦν οἱ σύγχρονοι ἐρευνητὲς Tsourkas, ὁ.π., σ. 96, 97, Ν. Ε. Τζιράκης, Ἡ περὶ μετουσίωσεως (transsubstantiation) εὐχαριστιακὴ ἔρις. Συμβολὴ εἰς τὴν ὀρθόδοξον περὶ μεταβολῆς διδασκαλίαν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, Ἀθήνα 1977, σ. 86, σημ. 120, καὶ G. Podskalsky, Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821), Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens, Μόναχο 1988, σ. 197, σημ. 828.

13. Τὸ ἀντίστοιχο χωρίο τῆς Ὁμολογίας βλ. στὸν Τζιράκη, ὁ.π., σ. 74. Τίς θεολογικὰς ἀπόψεις τοῦ λογίου ὅπως ἐξάγονται ἀπὸ σωζόμενα κείμενά του καὶ μαρτυρίες συγχρόνων του ἀποκαδικοποίησαν μὲ ἐπιμέλεια οἱ Τζιράκης, ὁ.π., σ. 85-100 καὶ Podskalsky, ὁ.π., σ. 194-199.

14. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἦταν γνωστὸ στὸν Δοσίθεο, Ἐγχειρίδιον, σ. 71: συνέγραψε γὰρ τὸ Σχεδιάριον ὅπου εἴπομεν ἀνωτέρω, εἰς τοῦ ὁποῖου τὸ προοίμιον ἐπιγράφεται Ἰωάννης Βυζάντιος, καὶ λέγει πῶς τὸ ἔγραψε προτροπῇ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Κορυδαλλέως. Ὁ Καρυοφύλλης ἀπέρριπτε καὶ τὴ χρῆσιν τοῦ ὅρου μετουσίωσις, ὅπως ἐπισημαίνεται αὐτό-θι, σ. 75: κατεφρόνει δὲ τῆς λέξεως μετουσίωσις, μιμούμενος καὶ τούτοις τὸν διδασκαλὸν αὐτοῦ Κορυδαλλέα. Βλ. ἐπίσης Τζιράκης, ὁ.π., σ. 100-105 καὶ Podskalsky, ὁ.π., σ. 238, ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι τὸ ἔργο κυκλοφόρησε ἐντὸς ἐνὸς περιορισμένου κύκλου ἐνδιαφερομένων.

15. Τὸ κείμενο στὸ χειρόγραφο παραδίδεται ἐλαφρῶς διαγραφμμένο, ἐνῶ ἀπὸ ἄλλων γραφῆα σημειώνεται στὸ περιθώριον τοῦ φ. 48^ν ὅτι πρόκειται γιὰ αἰρετικὸν κείμενον: Καλβίνος ὁ ταῦτα συλλέξας...

μενε στη Ζάκυνθο κατά τὰ ἔτη 1628-1636— καὶ ἀπευθυνόταν πρὸς τὸν Χίο θεολόγο (καὶ ἱατρὸ) Γεώργιο Κορέσσιο (1566/70-1659/60), ὁ ὁποῖος βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη ἢ τὴ Χίο.¹⁶ Ἐντύπωση προκαλεῖ ὁ θερμὸς καὶ φιλικὸς τόνος τῆς ἐπιστολῆς, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν ἦταν ἐχθρικές, καθὼς ὁ Κορέσιος (περὶ τὸ 1636) ἐπιτέθηκε σὲ μία Ἐπιστολὴ του μὲ δριμύτητα κατὰ τοῦ Κορυδαλλέως κατηγορώντας τον γιὰ υἱοθέτηση αἰρετικῶν θέσεων σχετικὰ μὲ τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας.¹⁷ Ὡστόσο στὴν παρούσα ἐπιστολὴ οἱ δύο ἄνδρες παρουσιάζονται ὡς ὁμόφρονες (δογματῶν σύμπνοιαν, στ. 6), οἱ ὁποῖοι διώκονταν ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἀνθρώπους — ἴσως λόγω τῆς ὑποστήριξης ποὺ παρεῖχαν τότε (1630) στὸν Λούκαρη (τὸ γε μισεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν διώκεσθαι, στ. 7).¹⁸ Ἡ ὑπαρξὴ φιλικῆς σχέσης ἀνάμεσα στοὺς δύο ἄνδρες, τουλάχιστον ἕως τὴς ἀρχῆς τῆς δεκαετίας τοῦ 1630, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Κορεσίου, σταλμένη ἀπὸ τὴ Χίο τὸ 1628, στὴν ὁποία πρότεινε στοὺς Ἕλληνες τῆς Βενετίας νὰ προσλάβουν τὸν Κορυδαλλέα ὡς διδάσκαλον τῆς Σχολῆς τῆς Κοινότητος.¹⁹ Ἡ μεταβολὴ τῆς στάσης τοῦ Κορεσίου ἔναντι τοῦ Κορυδαλλέως φαίνεται ὅτι ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δύο ἄνδρες εἶχαν ἐνταχθεῖ πλέον σὲ ἀντιτιθέμενες παρατάξεις, ὁ Κορυδαλλεὺς παρέμεινε πιστὸς στὸν Λούκαρη — καὶ μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς Ὁμολογίας (1631)—, ἐνῶ ὁ Κορέσιος ὑποστήριξε τὴν παραδοσιακὴ ὀρθόδοξη θεολογία καὶ συντάχθηκε μὲ τὸν διάδοχον τοῦ Λούκαρη στὸν πατριαρχικὸ θρόνον, Κύριλλο Κονταρή.²⁰

16. Ὅπως ἐπισήμανε ὁ Podskalsky, *ὁ.π.*, σ. 183-191, ἰδιαίτερα 184, ὁ Κορέσιος παρέμεινε στὴν Πόλη γιὰ μεγάλαν χρονικὰ διαστήματα τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1631.

17. Βλ. Κ. Ι. Δουβουνιώτης, «Ἐπιστολὴ Γεωργίου Κορεσίου πρὸς Θεόφιλον Κορυδαλλέα», *Ἐκκλησία* 14 (1936), 282-285, 298-300, 313-315. Ἡ ἐπιστολὴ φέρει τίτλο «Γεώργιος ὁ Κορέσιος θεολόγος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας εἰς τὸν Κορυδαλλέα, ὅπου στέργει τὰ τοῦ Καλβίνου καὶ ὄχι τὰ τῶν Γραικῶν». Πβ. ἐπίσης Podskalsky, *ὁ.π.*, σ. 187-188.

18. Ὁ πατριάρχης προσπάθησε νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ διείσδυση τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κινδυνεύει συνεχῶς ἀπὸ τὴς μηχανορραφίης τῶν ρωμαιοκαθολικῶν, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ G. Hering, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ 1620-1638*, μετὰφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1992, σ. 179-246.

19. Τὴν ἐπιστολὴν δημοσίευσε ὁ Π. Κοντογιάννης, «Γράμμα τῆς κοινότητος τῆς Βενετίας πρὸς Γεώργιον Κορέσιον καὶ ἀπάντησις αὐτοῦ», *BNJ* 5 (1926), 89-96, ἰδιαίτερα σ. 90: *Μ' ὅλα τοῦτα εἰς ἑλληνικὴν παιδείαν εἶναι καλὸς ὁ κύρ Θεόφιλος ὁ Σκορδαλλός, ὁ ὁποῖος ἐδιάβασεν εἰς τὸν θεῖόν μου καλὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εὗρίσκεται ἢ εἰς τὴν Κεφαλληνίαν ἢ εἰς τὴν Ζάκυνθον. Καὶ κάμετε νὰ ἔλθῃ αὐτοῦ.* Πβ. ἐπίσης Κ. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1985, σ. 525.

20. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Podskalsky, *ὁ.π.*, σ. 184-185, ὁ Κορέσιος — ἤδη ἀπὸ τὸ

Με τὴν τρίτη ἐπιστολὴ ὁ Ἀθηναῖος λόγιος ἐνημέρωνε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη (προφανῶς τὸν Λούκαρη) γιὰ κάποια ἐπικείμενη ἄφιξή του στὴν Κωνσταντινούπολη. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ἐπιστολὴ διέπεται ἀπὸ συνοπτικὸτητα καὶ ἐλλειπτικὸτητα, καθὼς δὲν παρέχεται καμία πληροφορία σχετικὰ μὲ τὶς συνθηκὲς σύνταξης ἢ τοὺς λόγους τῆς ἐσπευσμένης ἔλευσης (σπεύδω, στ. 5)· ὁ Κορυδαλλεὺς περιορίζεται ἀπλῶς νὰ συστήσει στὸν πατριάρχη τὸν —μὴ κατονομαζόμενο— κομιστὴ τοῦ γράμματος. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀχρόνιστη, ὑπὲρ τοῦ συσχετισμοῦ τῆς ὁμῶς μὲ τὸ τρίτο ταξίδι τοῦ λογίου στὴν Πόλη (1636) ὥστε συνηγορεῖ ἕνα ἐσωτερικὸ στοιχεῖο, δηλαδή ἡ ἀναφορὰ στὸν πατριάρχη ὡς «πολύπαθο καὶ πολυνίκη ἥρωα» (στ. 10). Ἡ φράση αὕτη φαίνεται ὅτι ἀπηχεῖ ἀφενὸς τὶς πολλαπλὲς ἐπιθέσεις ποὺ δεχόταν ὁ Λούκαρης ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του καὶ ἀφετέρου τὴν ἐπιτυχή ἀντιμετώπισή τους κατὰ τὰ ἔτη 1633-1637.²¹ Βέβαια ὁ πατριάρχης εἶχε ζητήσῃ τὴ συνδρομὴ τοῦ Κορυδαλλέως ἤδη ἀπὸ τὸ 1634, ἀλλὰ ὁ λόγιος εἶχε τότε μὲ εὐσχημο τρόπο ἀρνηθεῖ νὰ μεταβεῖ στὴν Πόλη προτείνοντας τὴν ἀναστολή τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ προγράμματος.²² Ὡστόσο ἡ κρισιμότητα τῶν περιστάσεων καὶ ὁ θανάσιμος κίνδυνος ποὺ διέτρεχε ὁ Λούκαρης κατὰ τὰ 1635-1636 ἀνάγκασαν τὸν Κορυδαλλέα νὰ σπεύσῃ στοὺς Πατριαρχεῖο.

Οἱ ἀριστοτελικὲς πηγὲς τῆς πρώτης ἐπιστολῆς

Διαβάζοντας κανεὶς τὴν πρώτη (ἀλλὰ καὶ τὶς ἄλλες δύο) ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς πολὺ σύντομα διαπιστώνει ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἕνα ἐπιστολικὸ κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Κορυδαλλεὺς ἀπλῶς ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν παραλήπτη δίνοντας συμβουλὲς ἢ ἐνημερώνοντάς τον γιὰ τὴν κατάσταση στὴν Πόλη. Ἀντίθετα ἀπὸ πολλὰ χωρία γίνεται φανερό ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ καταγραφόμενα ἀπηχοῦν ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐρμηνεία ὑπερέττησε ὁ λόγιος

1631 — ἦρθε σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὸν Ἀντώνιο Léger, ἐφημέριο τῆς ὀλλανδικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη καὶ συνεργάτη τοῦ Λούκαρη. Γιὰ τὴ σύγκρουση Λούκαρη-Κονταρῆ βλ. Hering, *ὁ.π.*, σ. 310-315, 331-374, καὶ 217 κ.ἑ. (γιὰ τὸν Léger καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸν Λούκαρη).

21. Γιὰ τὶς καθαιρέσεις καὶ ἐπανόδους τοῦ Λούκαρη κατὰ τὰ ἔτη 1633-1637 βλ. Hering, *ὁ.π.*, σ. 310-315, 325-350. Ὁ Tsourkas, *ὁ.π.*, σ. 65-71, στηριζόμενος σὲ μαρτυρίες χρονολογεῖ τὸ τρίτο ταξίδι τοῦ Κορυδαλλέως στὴν Πόλη τὸ 1636.

22. Βλ. Τσιώτρας, *Αὐτόγραφη ἐπιστολὴ*, *ὁ.π.*, σ. 237-242, ἰδιαιτέρως 242. Μὲ τὸ τρίτο ταξίδι στὴν Πόλη θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθεῖ ἄλλη μία —ἐπίσης ἀχρόνιστη— ἐπιστολὴ τοῦ Κορυδαλλέως πρὸς κάποιον Λαυρέντιο, πρωτοσύγκελλο τοῦ Πατριαρχείου, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Στεφανής, *Πέντε ἐπιστολές*, *ὁ.π.*, σ. 107-108 καὶ 113.

μὲ συνέπεια καθ' ὅλη τὴ ζωὴ του. Ἐξάλλου ὁ Κορυδαλλεὺς μνημονεύει ἅμα-
 σα τὸν Σταγειρίτη χρησιμοποιοῦντας τὴν προσωνομίαν «ὁ φιλόσοφος» (δὴλ.
 «ὁ κατ' ἐξοχὴν ἢ ὁ μεγάλος φιλόσοφος», στ. 6), ὅπως συνηθίζει νὰ τὸν ἀπο-
 καλεῖ στὰ ὑπομνηματιστικὰ ἔργα του.²³ Ἡ μνεία τοῦ φιλοσόφου συνδέεται
 μὲ τὴν παράθεση ἐνὸς βραχέος αὐτολεξεί ἀποσπάσματος (τὴν δίνην... τὸ
 πᾶν, στ. 5-7) ἀπὸ τὰ Φυσικὰ 196 b 26-28. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ σὲ συνδυα-
 σμὸ μὲ τὴν ἀναφορὰ στὸν ἀρχαῖο φιλόσοφο Ἐμπεδοκλῆ (στ. 4 καὶ 11) ὁδηγεῖ
 στὸν ἀκριβὴ ἐντοπισμὸ τῆς κύριας πηγῆς τοῦ εἰσαγωγικοῦ μέρους τῆς πρῶ-
 τῆς ἐπιστολῆς (στ. 1-20), δὴλ. τὰ Φυσικὰ B 4-5, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετά-
 ζει ἂν «ἡ τύχη καὶ τὸ αὐτόματον» μποροῦν νὰ συμπεριληφθοῦν στὰ «αἴτια».

Μὲ ἐξάιρεση τὸ παραπάνω κατὰ λέξη παράθεμα, τὶς περισσότερες
 φορές ἀποδίδεται ἐπιγραμματικὰ ἀπλῶς τὸ νόημα κάποιου ἀριστοτελικοῦ
 χωρίου, ἐνῶ διατηροῦνται κάποιες λεκτικὲς ἀπληχῆσεις τοῦ ἀρχικοῦ κειμέ-
 νου, οἱ ὁποῖες συνήθως δὲν εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἐντοπισθοῦν:

στ. 3-4: τὴν δὲ τύχην καίτοι ἀδιαφόρως
 ἔχουσιν περὶ φιλίαν, ἀλλὰ συνεργὸν τῇ
 φιλίᾳ ὁ Ἐμπεδοκλέους τίθησι λόγους.

Φυσ. B 4 196 a 17-22: ἀλλὰ μὴν οὐδ'
 ἐκείνων γέ τι ὦντο εἶναι τὴν τύχην,
 οἷον φιλίαν ἢ νεῖκος ἢ νοῦν ἢ πῦρ ἢ
 ἄλλο γέ τι τῶν τοιούτων. ἄτοπον οὖν
 εἴτε μὴ ὑπελάμβανον εἶναι εἴτε οἰόμε-
 νοι παρέλιπον, καὶ ταῦτ' ἐνίοτε χρώ-
 μενοι, ὥσπερ Ἐμπεδοκλῆς οὐκ αἶε
 τὸν ἄερα ἀνωτάτω ἀποκρίνεσθαι φη-
 σιν, ἀλλ' ὅπως ἂν τύχη.

στ. 4-5: τὰ γε θεϊότερα τῶν κοσμικῶν
 ὡς ἔργον οἰκεῖον ἀπονέμει τῇ τύχῃ.

Φυσ. B 4 196 a 28-34: καὶ μάλα
 τοῦτό γε αὐτὸ θαυμάσαι ἄξιον· λέγον-
 τες γὰρ τὰ μὲν ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἀπὸ
 τύχης μήτε εἶναι μήτε γίνεσθαι, ἀλλ'
 ἥτοι φύσιν ἢ νοῦν ἢ τι τοιοῦτον ἕτερον
 εἶναι τὸ αἴτιον [...], τὸν δ' οὐρανὸν καὶ
 τὰ θεϊότατα τῶν φανερῶν ἀπὸ τοῦ
 αὐτομάτου γενέσθαι.

στ. 11-12: τὰ μὲν βάρος ἔχοντα ἐπὶ τὸ
 μέσον, τὰ δὲ κοῦφα ἐπὶ τὸ περίξ ἀνα-
 τρέχειν ποιοῦσα.

Περὶ οὐρανοῦ B 295 a 29-35: ἔτι δὲ
 πρὸς Ἐμπεδοκλέα καὶ ἐκεῖνό τις
 εἵπειεν. [...] ἄτοπον δὲ καὶ τὸ μὴ συν-
 νοεῖν ὅτι πρότερον μὲν διὰ τὴν δίνην
 ἐφέρετο τὰ μόρια τῆς γῆς πρὸς τὸ μέ-
 σον· νῦν δὲ διὰ τίν' αἰτίαν πάντα τὰ
 βάρος ἔχοντα πρὸς αὐτήν;

23. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Tsourkas, *ὧ.π.*, σ. 107.

Περὶ οὐρανοῦ B 300 b 24-25: τὰ μὲν
βάρος ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κου-
ρότητα [ἔχοντα] ἀπὸ τοῦ μέσου.

στ. 18-19: τοῖς ἀπὸ τύχης (οὕτω γὰρ ἐ-
γὼ καλῶ πᾶν τὸ ἀλόγως πραττόμενον).

Φυσ. B 4 197 a 18-19: καὶ τὸ φάναι
εἶναι τι παράλογον τὴν τύχην ὀρθῶς·
ὁ γὰρ λόγος ἢ τῶν αἰετῶν ἢ τῶν ὡς
ἐπὶ τὸ πολὺ, ἢ δὲ τύχη ἐν τοῖς γιγνο-
μένοις παρὰ ταῦτα.

Ἡθ. Εὐδ. 1247 b 7: διὸ καὶ ὀρίζομε-
νοι τὴν τύχην τιθέασιν αἰτίαν ἄλογον
ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ.

Ἀφορμώμενος ὁ Κορυδαλλεὺς ἀπὸ τῆ διάστασις πού προέκυψε λόγῳ
κάποιας τυχαίας αἰτίας μετὰ τὸν μαθητὴ του Εὐγένιο ἐξετάζει ποιά σχέση
ὑφίσταται ἀνάμεσα στὴ φιλία καὶ τὴν τύχη στηριζόμενος στὸν Ἀριστοτέλη
καὶ δι' αὐτοῦ στὸν Ἐμπεδοκλή.²⁴ Σύμφωνα μετὰ τὸν σοφὸ ἀριστοτελιστὴ, ἡ φι-
λία εἶναι μία δύναμη πού ἐνώνει (συναγωγός) καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο θεωρή-
θηκε ὅτι συντελεῖ στὴ δημιουργία τοῦ σύμπαντος (κοσμοποιός). Οἱ φράσεις
παρατίθενται στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς μετὰ τὴ δῆλωσις ὅτι προέρχονται ἀπὸ
κάποιον συγγραφέα, χωρὶς νὰ λέγεται ἀπὸ ποιόν: οἶδεν ὁ λόγος (στ. 2),
ἀνδρά[σι] σοφοῖς (στ. 3). Προφανῶς ἡ ἀναφορὰ εἶναι στὴς ἀπόψεις τοῦ
Ἐμπεδοκλέους γιὰ τὴ Φιλία (= φιλότης) ὡς κοσμογονικὴ δύναμη, τὸ χωρίο
ὅμως πού παραφράζει συνοψίζοντάς το ὁ Κορυδαλλεὺς προέρχεται ἀπὸ τὸν
Σιμπλίκιο.²⁵

στ. 2-3: Τὴν φιλίαν συναγωγὸν οἶδεν ὁ
λόγος, ὅτου χάριν καὶ κοσμοποιὸς ὑπέ-
ληπται ἀνδρά[σι] σοφοῖς.

Σιμπλ. Εἰς π. οὐρ. σ. 308,4-7: καὶ
γὰρ ἡ Φιλία συνάγουσα τὰ στοιχεῖα
τούτου τοῦ κόσμου λυομένου τὸν σφαῖ-
ρον ποιῇ, κοσμοποιὸς πάλιν ἐστὶ καὶ

24. Μετὰ τὸ ἴδιο θέμα ἀσχολήθηκε ὁ λόγιος ἐκτενέστερα στὸ ὑπόμνημά του *Εἰσὸδος Φυσικῆς Ἀκροάσεως κατ' Ἀριστοτέλην, συνερανεσθεῖσα ὑπὸ τοῦ σοφωτάτου Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως*, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν ἰδίῳις ἀνελώμασι τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου τῆς Νέας Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου κυρίου Χρυσάνθου, μετὰ πάσης ἀκριβείας διορθωθείσα, ἐπιστάσις δὲ Κυπριανοῦ ἀρχιμανδρίτου Κυπρίου, τόμος Α', 'Ενετίησιν, ἀψοθ' (1779), παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, σ. 276-277.

25. Γιὰ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Ἐμπεδοκλή βλ. H. Diels - W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, griechisch und deutsch, τ. I, 1972, ἐνῶ γιὰ τὸν Σιμπλίκιο βλ. *Simplicii, In Aristotelis De Caelo commentaria*, ed. I. L. Heiberg, Βερολίνο 1894, CAG VII, καὶ *Simplicii, In Aristotelis Physicorum libros IV priores commentaria*, ed. H. Diels, Βερολίνο 1882, CAG IX.

ἐκείνη τῶν στοιχείων ἡ συγκριτικὴ
τάξις οὐχ ἡ τυχοῦσα.

Συμπλ. *Εἰς Φυσ.* σ. 199,17-18: οὐ γὰρ
τοῦ νείκους ἐστὶν ἡ φιλία συναγωγός,
ἀλλὰ τῶν ὑποκειμένων στοιχείων.

Ὁ Κορυδαλλεύς, παραφράζοντας τὸν Ἀριστοτέλη, τονίζει ἐπίσης ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς φρονοῦσε ὅτι ἡ τύχη μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὀρισμένες φορὲς ὡς ρυθμιστικὸς παράγοντας στὴ διαμόρφωση τοῦ σύμπαντος ὅπως καὶ ἡ φιλία: συνεργὸν τῇ φιλίᾳ, στ. 4: Ἐμπεδοκλῆς... φησιν, ἀλλ' ὅπως ἂν τύχῃ, Ἀριστ. *Φυσ.* B 4 196 a 20-22· πβ. Κορυδ. *Εἰς Φυσ.* σ. 276,18-21: ὅτι δὲ τύχῃ ἐχρῶτο ἐπὶ συστάσεως τοῦ παντός Ἐμπεδοκλῆς, δῆλον ἐξ ὧν αὐτὸς περὶ φύσεως συνέγραψεν ἐπῶν, ἐξ ὧν ὁ Φιλόσοφος εἰς δῆλωσιν τῶν λεγομένων προχειρίζεται τόδε.²⁶ Ἐξάλλου ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει δύο περιπτώσεις ὅπου ἡ τύχη, σύμφωνα μὲ τὸν Ἐμπεδοκλῆ, ἐπηρεάζει καθοριστικά: οὐκ αἰεὶ τὸν ἀέρα ἀνωτάτῳ ἀποκρίνεσθαι φησιν, ἀλλ' ὅπως ἂν τύχῃ. [...] καὶ τὰ μόρια τῶν ζώων ἀπὸ τύχης γενέσθαι τὰ πλεῖστά φησιν, *Φυσ.* B 4 196 a 21-24· πβ. Κορυδ. *Εἰς Φυσ.* σ. 276,21-32, ἰδιαίτερα 30-32: ... Ἐμπεδοκλέους, ὃς ἐπὶ μεγάλων οὕτω κεχρημένος τῇ τύχῃ, οἷον ἐστὶν ἡ τοῦ παντός σύστασις, οὐκ ἔκρινε δηλῶσαι ὅτι πότ' ἐστὶν ἡ τύχη.²⁷

Στὴν τύχῃ μάλιστα φαίνεται ὅτι ἀποδίδεται ἡ δημιουργία «τῶν θειοτέρων κοσμικῶν», τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀστέρων (τὰ γε θειότερα τῶν κοσμικῶν ὡς ἔργον οἰκεῖον ἀπονέμει τῇ τύχῃ, στ. 4-5: τὸν δ' οὐρανὸν καὶ τὰ θεϊότατα τῶν φανερῶν ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου γενέσθαι, *Φυσ.* B 4 196 a 33-34), ἐνῶ ἀντίθετα —κατὰ παράδοξο τρόπο— τὰ μικρότερης σημασίας τὰ μὲν ζῶα καὶ τὰ φυτὰ ἀπὸ τύχης μῆτε εἶναι μῆτε γίνεσθαι (*Φυσ.* B 4 196 a 29-30).²⁸ Ἔτσι ἡ τύχη θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ αἰτία τῆς δίνης καὶ τῆς κινήσεως (στ. 5-6), καθ' ἣν διακρινόμενα τὰ ἄτομα καθίστησι τὸ πᾶν ἐπὶ τῆς τάξεως, ἥς νῦν καθορᾶται (Κορυδ. *Εἰς Φυσ.* σ. 277,7-9). Βέβαια ἡ φράση αὐτὴ (τὴν δίνην ... τὸ πᾶν, στ. 5-7: *Φυσ.* B 4 196 a 26-28) δὲν σχετίζεται μὲ τὸν Ἐμπεδοκλῆ ἀλλὰ μὲ τὸν Δημόκριτο, ὅπως τονίζει ὁ Κορυδαλλεύς, *Εἰς Φυσ.* σ. 277,2-9,

26. Πβ. ἐπίσης Diels - Kranz, *ἔ.π.*, σ. 292, ἀπόσπ. 48: πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασί (= Πλάτων, *Νόμοι* 889b).

27. Ὁ Κορυδαλλεύς ἀκολουθεῖ τὴν κριτικὴ τοῦ Θεμιστίου *Εἰς Φυσ.* σ. 48,27-49,17 (*Themistii, In Aristotelis Physica paraphrasis*, ed. H. Schenkl, Βερολίνο 1900, CAG V 2) καὶ τοῦ Συμπλίκιου *Εἰς Φυσ.* σ. 330,31-331,16.

28. Βλ. Θεμιστ. *Εἰς Φυσ.* σ. 49,17-18 καὶ Συμπλ. *Εἰς Φυσ.* σ. 331,22-32, ἰδιαίτερα 29-31.

ιδιαίτερα 4-6: ... οἷον ἦν καὶ Δημόκριτος, πρὸς ὃν ἀπευθύνει τὸν λόγον. Οὗτος γὰρ οὐδὲ ἐπὶ μικροῖς ἐχρῶτο τούτοις. Τοῦ γὰρ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κοσμικῶν αἰτίαν τῆς συστάσεως τὸ αὐτόματον ἡγεῖτο.²⁹ Ἐπιπλέον ἡ τύχη θεωρεῖται ὅτι λειτουργεῖ μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε «τὰ μὲν βάρος ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κοῦφα ἐπὶ τὸ πέριξ ἀνατρέχειν» (στ. 11-12), πβ. Ἀριστ. Π. οὐρ. Β 295 a 29-35. Ἐντέλει καταλήγοντας ὁ Κορυδαλλεὺς σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς τύχης ἐπισημαίνει ὅτι καθετὶ ποὺ πραγματοποιεῖται ἀπὸ τύχης εἶναι ἀλόγως πραττόμενον (στ. 18-19), μὲ ἄλλα λόγια πραγματώνεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ὀρθὸ λόγο, καὶ γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ καυχῶνται οἱ σῶφρονες ἄνθρωποι.

Ἡ ἔκδοσις

Στὴ συνέχεια παρατίθεται ἡ ἔκδοσις τῶν τριῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κορυδαλλέως καὶ τοῦ προοιμίου τοῦ Σχεδιαρίου τοῦ Καρυοφύλλη, ἐπειδὴ σχετίζεται θεματολογικὰ ἅμεσα μὲ τὴν πρώτη ἐπιστολή, βάσει τοῦ codex unicus A, ἐνῶ οἱ διορθωτικὲς ἐπεμβάσεις μου περιορίζονται συνειδητὰ σὲ ἐκεῖνα μόνο τὰ σημεῖα, ὅπου δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ διατηρηθοῦν οἱ γραφές τοῦ κώδικα ἐξαιτίας ἐμφανῶν ἀντιγραφικῶν λαθῶν. Οἱ ὀρθογώνιες ἀγκύλεις [] χρησιμοποιοῦνται, στὴν πρώτη ἐπιστολή, γιὰ νὰ δηλώσουν γράμματα ποὺ σήμερα δὲν μποροῦν νὰ ἀναγνωσθοῦν λόγω τῆς στάχωσης τοῦ κώδικα. Τὸ κείμενο συνοδεύεται ἀπὸ δύο ὑπομνήματα: α) κριτικὸ ὑπόμνημα, στὸ ὁποῖο ὅμως δὲν συμπεριλαμβάνονται ὀρθογραφικὰ καὶ τονικὰ λάθη, τὰ ὁποῖα διορθώνονται σιωπηρὰ, ὅπως λ.χ. ὥρμητο ἀντὶ ὄρμητο (1,15), ὀχληράν ἀντὶ ὀχλυράν (2,14) κτλ. καὶ β) ὑπόμνημα πηγῶν, ὅπου καταχωρίζονται ἔργα καὶ συγγραφεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἅμεσα ἢ ἔμμεσα ἀντλεῖ ὁ Κορυδαλλεὺς (πηγές ἢ παράλληλα χωρία).

29. Ὅπως ἐπιβεβαιώνουν οἱ παλαιοὶ σχολιαστὲς Θεμίστ. *Εἰς Φυσ.* σ. 49,12-21 καὶ Σιμπλ. *Εἰς Φυσ.* σ. 331,16-32.

I. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

1

κώδ. Α, φ. 47^v

(Κωνσταντινούπολη, 1639-1640;)

Πρὸς Εὐγένιο Γιαννούλη (Μονὴ Τροβάτου;)

Εὐγενίω.

- Τὴν φιλίαν συναγωγὸν οἶδεν ὁ λόγος, ὅτου χάριν καὶ κοσμοποιὸς
 ὑπείληπται ἀνδρά[σι] σοφοῖς· τὴν δὲ τύχην καίτοι ἀδιαφόρως ἔχουσιν περὶ
 φιλίαν, ἀλλὰ συνεργὸν τῇ φιλίᾳ ὁ Ἐμπεδοκλέους τίθησι λόγος καὶ τὰ γε θει-
 5 ὄτερα τῶν κοσμικῶν ὡς ἔργον οἰκεῖον ἀπονέμει τῇ τύχῃ, «τὴν δίνην (ἣ
 φησὶν ὁ φιλόσοφος) καὶ τὴν κίνησιν, τὴν διακρίνασαν καὶ καταστήσασαν εἰς
 ταύτην τὴν τάξιν τὸ πᾶν». Τῇ δὲ πρὸς ἀλλήλους ἡμ[ῶν] διαθέσει, οὐκ οἶδα
 τί παθούσα οὕτως ἀντίξους ἡ τύχῃ γέγονε καὶ διαστατική καὶ τοῦτο ἀκαί-
 ρως τε καὶ ἐν οὐδενὶ κόσμῳ. Ἀνθ' ὧν, ὡς εἰκός, αὐτὸς τε ἀσχάλλεις τῇ δια-
 10 στάσει καὶ ἡμᾶς ἀναξιοπαθοῦντας συνεχῶς τὴν θείαν νέμεσιν μαρτύρεσθαι
 ἀναγκάζῃ. Ἡ οὐκ ἄλογος ἐς τὸ παντελὲς ἡ Ἐμπ[ε]δοκλέους τύχῃ, τὰ μὲν
 βάρος ἔχοντα ἐπὶ τὸ μέσον, τὰ δὲ κοῦφα ἐπὶ τὸ πέραν ἀνατρέχειν ποιοῦσα
 καὶ τὴν προσήκουσαν τάξιν τοῖς ὁλοσχερεστέροις] μέρεσι τοῦ παντός ἀπο-
 νέμουσα.
- 15 Ἡ δὲ τὴν ἡμετέραν διάστασιν σκευωρήσασα τύχῃ ἀπ' οὐδενὸς ὥρμητο
 λόγου. Διὸ οὐδὲ θαυμαστόν, εἴπερ ἀνα[ι]δῶς οὕτως ἐβάλχευσεν κατὰ τῶν
 λόγῳ βιούντων ἡμῶν ἀναιρετικὸν γὰρ παντός λόγου τὸ ἄλογον, ἀνευθύνου
 ἡγεμονίας ἐπειλημμένον. Ἀλλὰ τοῖς ἀπὸ τύχης (οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ πᾶν τὸ
 ἀλόγως πραττόμενον), ὥσπερ τοῖς κατὰ σκοπὸν, οὐδὲν ἐναβρύνεσθαι δέον
 20 εὖ φρονοῦσιν ἀνθρώποις, οὕτως οὐδὲ τοῖς ἀντιφερομένοις καταπίπτειν. Τὸ
 δὲ γε νῦν ἔχον καὶ χάριν ὁμολογητέον τῇ μακαρίᾳ προνοίᾳ, ὅτι τὸ πολὺ τοῦ
 καθ' ἡμῶν σκευωρήματος ἐπὶ τὰς κεφαλὰς] περιέτρεψε τῶν σκευωρησάν-
 των καὶ ἡμῖν δέδωκε πραοτέρου πειρᾶσθαι τοῦ τηνικαῦτα ἐκπάγλου (ποιη-
 τικῶς εἰπεῖν) δόξαντος, καίτοι γε καὶ τῷ παραχρῆμα τὸν μετᾶμελλον τῆς
 25 ὀργῆς ἐμφανίσαντος. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἀγγελεῖται σοι εὖ οἶδα καὶ παρὰ
 τῶν ἄλλων ὁμιλητῶν διεξοδικώτερον· <σὲ> δ' ἐβουλόμην (ὡς τὸν Τιμόθεον
 ὁ Παῦλος παρήνει) μὴ ἀμελεῖν τοῦ ἐνός χαρίσματος, ὃ σοι διὰ μακροῦ καὶ
 πόνου καὶ χρόνου προσγέγονε παρὰ Θε[οῦ], καὶ ἐν πλείοσι τοῖς συνεστῶσί
 τε καὶ περιστάσι λαοῖς τὴν κατὰ Χριστὸν ἀλήθειαν καταγγέλλειν, ἣν ἀπὸ
 30 τῶν θεοπνευστῶν ἀνελέξω λογίων, ἣ ἐν μικρῷ μο[νυ]δρίῳ κατακεκλεισθαι
 τὸ τοῦ λόγου ρεῖθρον πολλὰς πεδιάδας πιαίνειν δυνάμενον. Πλὴν οἰκονο-
 μικῶς, ὡς ἔνι, τὰ πάντα μέτρον διδασκαλίας τιθ[έ]μενος τὴν τῶν διδασκο-

μένων κατάληψιν, περί τε τῆς εὐχαριστίας ὑπόθου μὲν τὰ κοινῇ λεγόμενα, διάστελλε δ' αἶν' ὅτι τὰ πάντα πνευματικῶς ἐννοεῖται καὶ οὐδὲ αἰσθητῶς ἢ
 35 σαρκικῶς· κἀντεῦθεν ἀποσκορακισθῆσεται ἡ θεοστυγῆς μετουσίωσις.

Ὁ δὲ ἱερώτατος Βεροίας Ἰωαννίκιος [πέ]πομφέ σοι δῶρον μίαν τῶν
 χυδαῖστί λεγομένων βελεγιῶν, ἀμφιδάπιδα φαίη ἄν τις ἀττικίζων ἀνὴρ,
 ὀλκῆς τε καὶ μεγέθους ὅ τι [με]γίστου ἐν τοῖς ὁμογενέσι, περὶ ἧς διοριεῖ ἐν
 δευτέροις σου πρὸς ἡμᾶς γράμμασι τὸ δοκοῦν. Τὸν πάντιμον ἐν ἱερεῦσιν
 40 ἄξύγοις καὶ πν[ευμα]τικοῖς ἀνδράσι διαπρέποντα ὀσιώτατον Ἀντώνιον τὸν
 ὑμέτερον, τὸν γεραρόν τῳ ὄντι, τὴν πάνσεμνον πολιὰν ὅλη τῇ ψυχῇ ἀπὸ
 καρδίας ἀσπάζομαι ἐν Χριστῳ καὶ εὐχομαι, εἴπερ ὅλως εὐχῆς δέεται ἡ ἐνθε-
 ος αὐτῇ, συναπαλλάττειν ὑμῖν. Ἐρ[ρωσο].

19 ἐναβρύνεσθαι scripsi: ἐναμβρύνεσθαι A || 20 ἀντιφερομένοις scripsi: ἀντιρρομένοις
 A || 24 τὸν scripsi: τὸ A || 26 <σέ> addidi (cf. B' Τιμόθ. 1,6) || 37 βελεγιῶν scripsi:
 βελλεγιῶν A

2 φιλίαν συναγωγόν] cf. Simpl. In Phys. p. 199,17, In de cael. p. 308,5, Plat. Prot.
 322c | φιλία ... κοσμοποιός] cf. Simpl. In de cael. p. 308,5-6 || 4 ὁ ἔμπεδοκλέους...
 λόγος] cf. Arist. Phys. 196 a 20-24, Simpl. In Phys. p. 330,31-331,15, Themist. In Phys.
 p. 49,5-11 || 4-5 τὰ γε θειότερα τῶν κοσμικῶν] cf. Arist. Phys. 196 a 33-34: τὰ θειό-
 τατα τῶν φανερῶν || 5-7 τὴν δίνην [...] τὸ πᾶν = Arist. Phys. 196 b 26-28 || 11-14 τὰ
 μὲν [...] ἀπονέμουσα] cf. Arist. Cael. 300 b 24-25 || 18-19 τοῖς ἀπὸ τύχης [...] πρατ-
 τόμενον] cf. Arist. Phys. 197 a 18-20, EE 1247 b7 || 26-27 cf. B' Τιμόθ. 1,6

1-14 cf. Corydallei, In Phys. p. 276-277

2

κώδ. Α, φ. 105^v-106^r

Αθήνα 1630

Πρὸς Γεώργιο Κορέσιο

Τῳ Κορεσίῳ ὁ Κορυδαλλεύς.

Τῶν προτερημάτων τῆς εὐγενοῦς σου ψυχῆς τὴν καλλονὴν οὐδεὶς ἐστὶν
 ὅστις οὐ θαυμάζει, μὴ καὶ σὲ αὐτὸν ἀγνοῶν. Λέληθε δὲ οὐδὲ πᾶν πολλοὺς
 ὅσα εἰς εὖνοιαν τὴν πρὸς ἀλλήλους ἡμᾶς οἰκειοῖ· οὐδὲ γὰρ τοιαῦτα ὥστε καὶ
 5 λαθεῖν. Ἐὼ γὰρ λέγειν ὁμιλίαις τάς ἐκ νέων καὶ ὁμοτροπίας, λόγων κοινω-
 νίαν, ταυτότητα ἐπαγγέλματος, δογμάτων σύμπνοιαν καὶ μυρία ὅσ' ἄλλα·
 ἀλλὰ τό γε μισεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν διώκεσθαι συγκλώ-
 σειεν ἄν (τὸ τοῦ λόγου) καὶ τὰ ἀσύγκλωστα. Ὁ δὲ τὴν ἐπιστολὴν κομίζων
 Ἰωάννης καὶ τῶν θαυμαζόντων ἐστὶ τὰ ὑμέτερα καὶ οὐδὲ τὴν πρὸς ἀλλήλους
 10 ἡμῶν οἰκείωσιν ἀγνοῶν. Ἐξ ὅτου γὰρ ἐπιδημήσας τῇ ἡμετέρᾳ ἡμῖν συνεγέ-
 νετο, διὰ πάσης εὐφήμου μνήμης δεῦρ' ἄγει τὰ καθ' ὑμᾶς, δεόμενος δὲ τοῦ

- καὶ παραπολαύσας τῶν ἐφ' ὑμῖν καλῶν προξένῳ χρῆσθαι ἀξιοῖ, καθ' ἑαυτὸν τὴν αἵτησιν οὐ θαρρῶν. Αἰτεῖ δ' οὐ πᾶν μεγάλα, συμμαχίας δεῖται τῆς ἀπὸ τῆς τέχνης πρὸς νόσον οὐκ ἄγαν μὲν λυπηράν, ἄλλως δὲ ὀχληράν, τὴν γεν-
 15 νητικὴν ἀποχαυνοῦσαν ὁρμήν. Τὰ ἐνοχλοῦντα μὲν αὐτὸς μακρότερον κατε-
 ρεῖ, ἐμοὶ δὲ ἐκεῖνο δῆπου χαριεῖται σου ἡ ἀγαπητικὴ διάθεσις, τὸ τοῖς εὐμε-
 νέσιν αὐτὸν ἰδεῖν ὀφθαλμοῖς καὶ ἄσμενος τὴν ἐγχείρησιν ἀναδέξασθαι. Τὸ
 δ' ὅπως ταχίστης, ὥς οἶόν τε, ἅμα ἀλύπου τε καὶ ἀσφαλοῦς τῆς θεραπείας
 τύχη, ἡ τῆς τέχνης ἐπαγγελία διδάξει.
 20 Σφῶζοί μοι βρωννύμενος, ὥς ἂν καὶ βωννύης κατὰ τε ψυχὴν καὶ σῶμα
 τοὺς ποτ' εὐκλεσεστάτους ἐν ἑκατέροις Ἑλληνας.
 ρχλ' Ἀνθεστηριῶνος, Ἀθήνηθεν.

5-6 κοινωνίαν scripsi: κοινωνίας A || 10-11 Ἐξ ὅτου—συνεγένετο] λειψὸν in marg.
 A || 11 δὲ s.v. A || 15 μὲν s.v. A || 19 διδάξει s.v. A

7 τὸ γε μισεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς] cf. Arist. Rhet. 1381a 16-17: καὶ τοὺς μισουμένους ὑπὸ
 τῶν αὐτοῖς μισουμένων || 7-8 συγκλώσειεν ἄν—καὶ τὰ ἀσύγκλωστα] cf. Philop. In
 Phys. p. 34,14: καὶ τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώσουσιν; Procl. In Plat. rem publ. com. p.
 63,29: καὶ τὰ ἀσύγκλωστα συγκλώθωθιν

7-8 cf. Corydallei, In GC p. 108,37: βουλόμενοι συγκλώσαι τὰ ἀσύγκλωστα

3

κώδ. Α, φ.106^ε
 (1636;)

Πρὸς Κύρῳλο Λούκαρη (Κωνσταντινούπολη)

Σεβασμιώτατε δέσποτα καὶ σοφώτατε καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλη-
 σίας πάτερ ἀκρότατε, υγιαίνων εἵης τὴν δυνατὴν ἐν τῷ μετὰ σώματος βίῳ
 εὐδαιμονίαν καρποῦμενος.

- Διττῆς στοχάζεται τὰ γράμματα προθέσεως, τῆς μὲν ἵνα γνωρίσῃ σου
 5 τῇ ἀκροτάτῃ φρονήσῃ τὸν κομίζοντα, τῆς δὲ ἵνα καὶ ἦν ἤδη σπεύδω πρὸς
 ὑμᾶς ἄφιξιν δηλώσῃ. Ἀλλ' ἐκεῖνον μὲν εὖ οἶδα ὅτι συναριθμῆσῃ τοῖς οἰκειο-
 τάτοις πείραν δεδωκότα τῶν αὐτοῦ καλῶν, ἐμοὶ δὲ ταῖς εὐχαῖς (ὧν μάλιστα
 χρῆζω) συνελέσθαι τῆς ὁδοῦ ἀξιώσεως. Ὡς μοι γένοιτο καὶ αὐθις ἰδεῖν καὶ
 ἀσπάσασθαι τὴν πάντιμον κεφαλὴν καὶ εἰπεῖν καὶ ἀκοῦσαι τὰ σωτηριωδέ-
 10 στατα. Σφῶζοί μοι, ὦ πολύτλας ἥρωες καὶ πολυνίκης, σφῶζοί μοι ἐς βαθύτα-
 τον γῆρας ὁ τῶν σφῶζομένων φωστήρ καὶ ἡμέτερον σεμνολόγημα.

Τῆς ὑμετέρας Σεβασμιότητος πρόθυμος ὑπηρέτης, ὁ Κορυδαλλεύς.

6 ἐκεῖνον scripsi: ἐκεῖνο A | ὅτι s.v. A || 13 ὑμετέρας scripsi: ἡμετέρας A

II. ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΡΥΟΦΥΛΛΗ ΣΧΕΔΙΑΡΙΟΝ

[φ. 48^ο] Ἀποδείξεις ἀπὸ τῶν θείων λογίων καὶ μαρτυρίαι
 σχεδὸν παρὰ πάντων τῶν ἱερῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας συλλεγεῖσθαι
 κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου Κορυδαλλέως
 ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Βυζαντίου.

5

- 1 Οὐθ' ὁ στρατιώτης ὅπλων φροντίζει πολέμου μηδενὸς ἐπιφαινομένου,
 ἀλλ' οὐδ' ὁ ναύτης ἀγκύραις πλείοσιν ἀσφαλίζεται τὸ πλοῖον χειμῶνος μὴ
 ἐπιγινόμενου· ὁ μέντοι πόλεμος ἐπιφανεῖς τὸν στρατιώτην εἰς ὅπλων ἀπό-
 κτησιν προτρέπει, ὁ δὲ χειμῶν τὸν ναύτην ἐπὶ τὸ πλείοσιν ἀγκύραις χρῆσθαι
 10 καταναγκάζει. 2 Οὕτω δὴ καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας μυστήρια οὐ πολλῶν
 δεῖται λόγων καὶ διδασκαλίας, ἀλλὰ πίστεως ἀκραιφνοῦς καὶ εὐλαβείας,
 μάλιστα δὲ τὸ τῆς εὐχαριστίας μυστήριον, περὶ οὗ οἱ πιστοὶ ἄσμενοι ἀπεδέ-
 χοντο τὰ τοῦ Σωτῆρος ῥήματα λέγοντος «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου καὶ
 τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου», μηδὲν πολυπραγμονοῦντες ὅπως ποτέ χρῆ ἐννοεῖν
 15 τὸ σῶμα ἢ τὸ αἷμα, αἰσθητῶς, ὥστε τοῖς ὁδοῦσι τέμνειν τὰς τοῦ Σωτῆρος
 σάρκας τε καὶ ὅστ' ἢ πνευματικῶς, τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἐνοικοῦντος τοῖς
 πίστει μεταλαμβάνουσι τῶν εὐαγεστάτων συμβόλων καὶ δι' αὐτῶν ἐνουμέ-
 νοις Χριστῷ. Καὶ βρωσιν ταύτην ἡγητέον πνευματικὴν μᾶλλον καὶ μυ-
 στικὴν καὶ ἀναίμακτον ἢ σαρκικὴν καὶ αἱματηράν καὶ αἰσθητήν. 3 Ἀλλ'
 20 ἐπειδὴ τινες εἰσαγαγεῖν καὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίαν φιλονεικοῦσιν
 ἅπερ τισὶ τῶν δυτικῶν οὐ πρὸ πολλῶν ἐτῶν κεκαινοτόμηται, φιλόφρονον
 ἅμα καὶ φιλόθεον ἡγησάμεθα τὰς ἐφεξῆς ἀπὸ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς
 ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίας τῶν ἱερῶν διδασκάλων προενεγκεῖν τοῖς θεοσεβέ-
 σι Χριστιανοῖς, ἐξ ὧν καὶ διαγινῶναι τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοπαράδοτου μυστη-
 25 ρίου καὶ διαφυλάττειν τὴν παλαιὰν εὐσέβειαν τῶν διδασκάλων πατέρων τῆς
 καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας δυνήσονται.

- [φ. 48^ο] 4 Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, εὐσεβέστατοι Χριστιανοί, πρὸς αὐτοῦ
 τοῦ σώματος τοῦ Σωτῆρος, τοῦ προσηλωθέντος ἐν τῷ σταυρῷ καὶ λογχευ-
 θέντος, πρὸς τοῦ τιμίου αὐτοῦ αἵματος, τοῦ ἐκχυθέντος εἰς ἄφесιν ἁμαρ-
 30 τιῶν, μὴ πρὸς ἔριν, μὴ πρὸς ἀπέχθειαν ἢ φιλαρχίαν, ἀλλ' ἐν καθαρῷ τῆς
 ψυχῆς συνειδῶτι μεθ' ὅτι πλείστης ἐπιμελείας τε καὶ ἐπιστασίας καὶ φόβου
 Θεοῦ ἀνάγκωτε καὶ ζητήσατε τὸν ὑγιῆ νοῦν τῶν θεσπιζομένων παρὰ τε τῇ
 θεοπνεύστῃ Γραφῇ καὶ τοῖς ἱεροῖς διδασκάλοις εἰς διάγνωσιν τῆς χριστι-
 35 ανικῆς ἀληθείας. 5 Ἐφ' ᾧ καὶ δέον ἐστὶ τοὺς ἐντυγχάνοντας πρῶτον μὲν πι-
 στοὺς εἶναι Χριστιανούς καὶ εὐλαβεῖς τὰ θεῖα καὶ οὐδὲν τίθεσθαι πρότερον

τῆς εὐσεβοῦς ἀληθείας τῶν θεοπνεύστων γραφῶν, μηδὲ λόγων δυνάμεως ἐς τὸ παντελὲς ἀμοιροῦντας, ἐμπίρως τε ἔχοντας περὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Γραφῆς καὶ τριβῶνας τῶν λεγομένων τοῖς ἁγίοις πατράσι τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας· μηδὲ τινος μὲν ἔχσθαι τῶν παρὰ τινι διδασκάλῳ ῥητῶν οὐχ
 40 ὑγιῶς ἐννοοῦντας, τὰ λοιπὰ ἐκείνῳ περὶ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενα ὑπερφρονεῖν·
 6 ἀλλὰ πάντα παρ' ἄλληλα τιθεμένους νουνεχῶς συμβάλλεσθαι τὴν ἐν αὐτοῖς ἐννοίαν, εἰδότας τε τὴν σύστασιν τῶν μυστηρίων, ὅτι ἐκ συμβόλου τε αἰσθη-
 τοῦ καὶ τῆς ἀοράτου καὶ θείας χάριτος συνεστήκασιν, ἵνα οἷς μὲν ἐντυγχά-
 νουσι περὶ τῆς χάριτος λεγομένης, εἰς ἐκείνην προσηκόντως ἀναφέρουεν, ἃ
 45 δὲ περὶ συμβόλων λέγεται, ἐπὶ τὰ σύμβολα, καὶ ὅλως τὰ μὲν πνευματικὰ τοῖς πνευματικοῖς ἀποδοῖεν τε καὶ πνευματικῶς νοοῖεν, τὰ δὲ ὡς αἰσθητὰ λεγόμενα τοῖς αἰσθητοῖς.

7 Καὶ ὅτι τὸ μὲν σύμβολον ἀναγκαίως ἐστίν, ὅπερ παρέδωκεν ἐξ ἀρχῆς ὁ καὶ τὸ μυστήριον παραδεδωκώς, καὶ ὅτι ἀναλόγως δέον ἔχειν τὴν αἰσθητὴν
 50 τοῦ συμβόλου ἐνέργειαν πρὸς τὸν πνευματικὸν τῆς χάριτος ἁγιασμόν, ὥσπερ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως καθορᾶται, ἀναλόγως τὸ μὲν ὕδωρ ἀποπλύνον αἰσθητῶς τὸ σῶμα σύμβολον γίνεται τῆς θείας χάριτος τῆς ἀποπλυνούσης πνευματικῶς τὴν ψυχὴν παντοίας κηλίδος ἁμαρτιῶν. 8 Ἐπεὶ
 δὲ καὶ τοὺς πνευματικῶς ἀναγεννηθέντας δέον τροφῇ τε πνευματικῇ καὶ τῇ
 55 γεννήσει προσφόρῳ τρέφεσθαι, ἀναλόγως ἔχειν δεῖ τὸ σύμβολον ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας πρὸς τὴν πνευματικὴν χάριν, τὴν τρέφουσιν τὴν ψυχὴν. Καίτοι εὐαγέστατα ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας τὰ σύμβολα καὶ ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος καὶ καθάπερ τὰ σύμβολα, δηλονότι ὁ ἄρτος, συνέχοι τε καὶ συντηροῖ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκικῆς φύσεως, οὕτω καὶ ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος συνέχοι πάν-
 60 τας καὶ συντηροῖ εἰς ἐνὸς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν. 9 Πάντες γὰρ οἱ πιστοὶ ἐν [φ. 49^r] ἐσμέν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου μετέχομεν, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, καὶ τὸν Χριστὸν ἔχομεν, τὸν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ἐνοικοῦντα ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν διὰ τῶν μυστηρίων, δὸς δ' εἰπεῖν, καὶ ἐν χερσὶ διὰ τῶν συμβόλων. 10 Ταῦτα μὲν εἰς ἀμυδράν τινα εἰσαγωγὴν τῆς ἐννοίας τοῦ μυ-
 65 στηρίου, σφῆξεσθε δὲ ἐν Χριστῷ, ἀδελφοὶ περιπόθητοι.

(Sequuntur excerpta Novi Testamenti de divino sacramento)

codex unicus A

10 καταναγκάζει s.v. A || 15 κατακόπτει eras. A et τέμνειν s.v. A || 27 ἡμᾶς scripsi: ἡμᾶς A || 41 παρ' ἄλληλα scripsi: παράλληλα A || 55 προσφόρῳ scripsi: πρόσφορον A

13-14 cf. Μάρκ. 14,22-24 || 60-62 cf. Α' Κορινθ. 10,17.